

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
1**

**ARMENIAN FOLK CULTURE
XVII**

**TRADITION AND MODERNITY
IN ARMENIAN CULTURE**

FESTSCHRIFT FOR
STEPAN LISITSIAN
ON THE OCCASION OF HIS 150TH BIRTHDAY

YEREVAN
IAE PUBLISHING HOUSE
2018

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
XVII**

**ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

ՍՏԵՓԱՆ ԼԻՍԻՑՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻՆ
ՆՎԻՐՎԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

**Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (*գլխավոր խմբագիր*), Լևոն Աբրահամյան,
Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բաղալյան, Պիտեր Քաուի,
Տորք Դալալյան (*սպարասխանատու քարտուղար*), Պատրիկ
Տօնապետեան, Միհրան Գալստյան, Սարգիս Հարությունյան,
Թամար Հայրապետյան, Լորի Խաչատուրեան, Թեո վան Լինտ,
Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան,
Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Ջուստո Թրաինա

Editorial Board

Pavel Avetisyan (*editor-in-chief*), Levon Abrahamian, Gregory Areshian,
Rouben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (*assistant editor*),
Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Sargis Harutyunyan, Tamar
Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyun,
Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith,
Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝

Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Սուրեն Հոբոսյան

Հ 241 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1: Հայ ժողովրդական մշակույթ, XVII: Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում / ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Հ. Մարության, Թ. Հայրապետյան, Ս. Հոբոսյան. – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2018. – 508 էջ: (Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1):

Ժողովածուն նվիրված է ազգագրագետ Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին: Նախատեսված է հումանիտար և հասարակական ոլորտի գիտնականների և հայոց մշակույթով հետաքրքրված ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	9
1. Ստեփան Լիպիցյան (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ) <i>Լիլիա Վարդանյան</i>	11
I. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄ	
2. «Թշնամու» կերպարի ձևավորման մեխանիզմները՝ որպես՝ բռնության զանգվածայնությունն ապահովող գործոններ Հայոց ցեղասպանության համատեքստում <i>Հասմիկ Գրիգորյան</i>	18
3. Մուսա լեռան հերոսամարտը՝ ըստ ականատես վերապրողների վկայությունների <i>Վերժինե Սվազլյան</i>	27
4. Անդրանիկ. բանահյուսական կերպարը <i>Ալվարդ Դազիյան</i>	41
5. Հայոց ցեղասպանության նահատակների սրբադասումը՝ որպես մշակութային երևույթ <i>Հարություն Մարության</i>	54
II. ՍՏԱԼԻՆԻԶՄ. ԵՐԵԿ ԵՎ ԱՅՍՕՐ	
6. Кампания этнической депортации армян в 1949г. и подконтингент «турки» среди спецпереселенцев «с Черноморского побережья» <i>Грануш Харатян</i>	66
7. Ալթայյան արքայը՝ որպես նորամուծությունների աղբյուր <i>Լևոն Արրահամյան</i>	81
8. Անաստաս Միկոյանի արձանի տեղայնացումը՝ որպես «հիշողության վայր» <i>Հասմիկ Կնյազյան</i>	90
III. ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԳԱՂԹԱԿԱՆ-ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ- ՆԵՐԳԱՂԹՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	
9. Սերնդափոխության հիմնախնդիրները հայրենակցական միություններում <i>Աննա Մարկոսյան</i>	106
10. «Պանդի ուխտը»՝ որպես գետաշենցիների ինքնության հարացույց <i>Գայանե Շազոյան, Արսեն Հակոբյան, Վիկտորիա Խորշոռյան</i>	116
11. Ադրբեջանահայ փախստականների (1988-1992թթ.) ինտեգրման և քաղաքացիության ձեռքբերման գործընթացը <i>Շուշանիկ Դազարյան</i>	126

12.	Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերի հարմարվելու գործընթացը <i>Արմենուհի Սյրեփանյան</i>	135
13.	Լեզուն որպես սիրիահայերի մշակութային ադապտացիայի կարևոր բաղադրիչ (Էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն) <i>Գայանե Հակոբյան</i>	143
IV. ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԻՐԵՐԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ		
14.	Փողի տեսակները և դրանց ծիսական նշանակությունը <i>Արմինե Զոհրաբյան</i>	156
15.	Հայկական գորգերի հորինվածքների ու զարդանների դրսևորումները միջնադարյան իսպանական գորգերում <i>Լիլիա Ավանեսյան</i>	168
16.	Վիշապազարդ վզնոցներ <i>Սարգիկ Բարայելյան</i>	179
17.	К вопросу о популяризации этнографических артефактов и коллекций в современных условиях рыночных отношений <i>Лианна Геворкян</i>	193
V. ՀԱՎԱՏՔ, ԾԵՍ ԵՎ ՏՈՆ		
18.	Трепанации в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (по антропологическим материалам из могильников с территории Лорийского района Армении) <i>Анаит Худавердян, Сурен Обоян</i>	206
19.	Հրաշքի գործունը Մոկաց կրոնատեղեցական ավանդություններում <i>Էսթեր Խեմճյան</i>	217
20.	Մարմնից դուրս գտնվող հոգին հայկական հրաշապատում հեքիաթներում <i>Թամար Հայրապետյան</i>	231
21.	Աստվածահայտնության քառասնորդաց (հիսնակաց) պահքը (պատմական համառոտ ակնարկ) <i>Հասմիկ Արրահամյան</i>	243
22.	Աղվանքում Վարազ-Տրդատի վահանով վերաբերման ծեսի մասին <i>Արչակ Դարադյան</i>	255
23.	Թատերականացված ծեսի սեղմ արտացոլումը մի բուսանվան մեջ <i>Էմմա Պետրոսյան, Զարուհի Սուջյան</i>	263
24.	Թաղումներ, որոնք կարելի է լուսանկարել և թաղումներ, որոնք չի կարելի լուսանկարել <i>Սմբար Հակոբյան</i>	269

25.	Սամցխե-Ջավախքի հայ կաթոլիկ համայնքը (պատմագագարական ուսումնասիրության փորձ) <i>Սոսե Գրիգորյան</i>	279
VI. ՍՐԲԱՎԱՅՐ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻ		
26.	Արագածի Տիրինկատար սրբավայրը <i>Արսեն Բորոխյան</i>	290
27.	Միջնադարյան Սաղմոսավանքի սրբությունները <i>Աշոտ Մանուչարյան</i>	302
28.	Կասիոս լեռը Անտիոքի շրջանի հայոց աանդազրոյցներուն և հաւատալիքներուն մէջ <i>Յակոբ Չոլաքեան</i>	313
29.	Երկու եկեղեցի, երկու համայնք. նորակառույց եկեղեցիների կրոնա-սոցիալական ենթատեքստը <i>Յուլիա Անպոնյան</i>	328
VII. ԺԱՄԱՆՑ		
30.	Սրճարանային միջավայրը Երևանում. արևելյան տարածք՝ արևմտյան հետազծով <i>Գոհար Սյրեփանյան</i>	340
31.	Ազատ ժամանակի կառուցվածքի փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքային բնակավայրերում <i>Ռուբեն Օհանջանյան</i>	353
VIII. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՍՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՔ		
32.	Մշակույթի և արդի մի շարք հիմնախնդիրների փոխառնչությունները հայաստանյան հանրային ընկալումներում <i>Նիկոլ Մարգարյան, Մելինե Թորոսյան</i>	366
33.	Միջսեռային հաղորդակցության որոշ առանձնահատկություններ հետխորհրդային Հայաստանում <i>Լիլիթ Մանուկյան</i>	383
IX. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՎԱՔՉՈՒԹՅՈՒՆ		
34.	Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում 17-րդ դարում՝ ըստ պատմագիրներ Ջաքարիա Քանաքեղոցու և Ջաքարիա Ազուլեցու <i>Քրիստինե Պապիկյան</i>	392
35.	Վայրի մրգերի հավաքչության արդի դրսևորումները Լոռիում <i>Անժելա Ամիրխանյան</i>	403
X. ՀԵՐՈՍԱՎԵՊ		
36.	Հայ ժողովրդական հերոսական էպոսը <i>Արմեն Պետրոսյան</i>	414

37.	Արամ Ղանալանյանը՝ «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի պատումների գրառող և վերամշակող <i>Աննա Պողոսյան</i>	426
38.	Կրոնաձիսական տարրերը «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում <i>Սարգիս Հարությունյան</i>	439
	XI. ՀԵՔԻԱԹ	
39.	Նվիրատու և խորհրդատու կենդանիները հայ ժողովրդական հեքիաթներում <i>Մարինե Խեմչյան</i>	446
40.	Հեքիաթասացությունը մեր օրերում <i>Նվարդ Վարդանյան</i>	458
	XII. ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈՔՐ ԺԱՆՐԵՐ	
41.	Մանկական զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորումները <i>Արմեն Սարգսյան</i>	470
42.	Բանահյուսական և ազգագրական նյութերի կենցաղավարումը Արարատի մարզի Վեդու տարածաշրջանում <i>Սվետլանա Վարդանյան, Հասմիկ Մարգարյան</i>	484
43.	Հայերեն յուրահատուկ բառեր Թուրքիայի համշենցիների խոսվածքում <i>Սերգեյ Վարդանյան</i>	491
	Հապավումներ	503
	Contents	504

ԱԶԱՏ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐՈՒՄ

Ռուբեն Օհանջանյան*

Հողվածում քննարկվում են ՀՀ քաղաքային բնակչության ազատ ժամանակի կառուցվածքի փոփոխությունների հարցերը: Ազատ ժամանակի կառուցվածքային տարրերն ուսումնասիրվել են հիմնականում դրանցում մասնակիցների ընդգրկվածության տեսանկյունով: Բնակչության ազատ ժամանակի կառուցվածքում տեղի են ունեցել որոշ փոփոխություններ: Հեռուստատեսային հաղորդումները դիտողների թվաքանակը էապես չի փոխվել և նրան բաժին է հասնում ազատ ժամանակի կառուցվածքի հիմնական մասը: Տպագիր արտադրանքի սպառման ծավալները նվազել են: Բեմական արվեստի ոլորտում նկատվում է կինոյի դերի բարձրացումը և թատերական արվեստի նկատմամբ հետաքրքրության նվազումը: Սիրողական և խաղային զբաղմունքները տարբեր բնակավայրերում ունեն փոփոխությունների որոշ առանձնահատկություններ: Իսկ կրոնական, տոնա-ծիսական արարողությունների մասնակիցների թվաքանակն արմատապես մեծացել է: Այս տվյալներնը վկայում են արդի պայմաններում ազատ ժամանակի ռեկրեացիոն և հոգևոր գործառույթի կարևոր դերի մասին:

Բանալի բառեր. ժամանակի բյուջե, սոցիալական ժամանակ, ազատ ժամանակ, ազատ ժամանակի կառուցվածք:

Ազատ ժամանակը բազմաթիվ գիտական բնագավառների ուսումնասիրության օբյեկտ է, որը պայմանավորվում է դրա սոցիալական գործառույթների լայն շրջանակներով: Ժամանակի, մասնավորապես սոցիալական ժամանակի տեսական առաջին մոտեցումները մշակվել են տնտեսագիտության ոլորտում¹: Ժամանակի բյուջեն բաժանվում է աշխա-

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի էթնոսոցիոլոգիայի բաժնի ավագ գիտաշխատող, Երևանի պետական համալսարանի Իջևանի մասնաճյուղի տնտեսագիտության ֆակուլտետի տուրիզմի կառավարման և մշակութաբանության զբոսաշրջության ամբիոնի դասախոս, պատմական գիտությունների թեկնածու:

1 Այդ մասին մանրամասն տես *Артемов В. А.*, Эскиз социологической концепции социального времени. – Социологические исследования, 2013, N 11.

տանքայինի և ազատ ժամանակի²: Որոշ տեսաբաններ գտնում են, որ անհրաժեշտ է երկրորդ հատվածը նշել որպես ոչ աշխատանքային: Այս մոտեցումը, թերևս, իրատեսական է, քանի որ, առ այսօր, դժվար է հստակեցվում վերոնշյալ հատվածների կառուցվածքային տարրերի տեղադրումն այդ հատվածներում: Ըստ որոշ մասնագետների, ժամանակի բյուջեի ուսումնասիրությունը սոցիոլոգիայում բավականին ստանդարտացված է և ընդգրկում է հետևյալ ցուցիչները՝ ժամանակի ինտերվալը որտեղ տեղի է ունենում իրադարձությունը, իրադարձության անվանումը, իրադարձության վայրը, իրադարձության սոցիալական համատեքստը, հիմնական իրադարձության պահին մարդու երկրորդային գործունեության տեսակները³: Սակայն այդ ուսումնասիրությունների իրականացման մեթոդիկայի և տեխնիկայի հարցերում առկա են բազմաթիվ բարդություններ, որոնք դժվարացնում են ստանալու ժամանակի բյուջեի ամբողջական պատկերը: Ժամանակի բյուջեի կառուցվածքն ուսումնասիրվում է նաև ըստ տեսակների խմբերի, որոնցից հիմնականներն են՝ վճարվող աշխատանքը, վճարվող աշխատանքի հետ կապված գործունեության տեսակները, տնային տնտեսության աշխատանքները, գնումները և ծառայություններից օգտվելը, երեխաների խնամքը և դաստիարակությունը, կրթությունը, հասարակական աշխատանքը, հանգիստը և զվարճանքը, սիրողական զբաղմունքը, ֆիզկուլտուրան և սպորտը⁴: Գոյություն ունի ժամանակի բյուջեի ստորաբաժանման նաև այլ մոտեցում, ըստ որի այն բաժանվում է՝ ֆիզիոլոգիականի (քնել, ուտել, լվացվել, լվանալ և պատրաստել), պրոֆեսիոնալի (աշխատանք և տրանսպորտ) և ազատ ժամանակի: Ի տարբերություն անհրաժեշտ ժամանակի, ազատ ժամանակի կառուցվածքն ավելի բարդ է և ճկուն, մարդն ազատ է դրա ձևերի ընտրության հարցում: Ազատ ժամանակի ուսումնասիրությունը կարևորվում է նրանով, որ գործառույթների շրջանակը մեծ է՝ ուժերի վերականգնում (ռեկրեացիոն գործառույթ), հոգևոր զարգացում, կրթություն, դաստիարակություն և այլն:

Մույն հրապարակման նպատակը ժամանակի բյուջեի մի հատվածի՝ ազատ ժամանակի օգտագործման փոփոխությունների էթնոմշակութային նշանակություն ունեցող որոշ հարցերի քննարկումն է:

Ազատ ժամանակի օգտագործման ուսումնասիրությունների համար կարևոր նշանակություն ունի այն պայմանավորող գործոնների շրջա-

2 Այժմ Եվրոպայում պայքար է գնում աշխատանքային ժամանակը կրճատելու նպատակով, այն հասցնելու շաբաթական 35 ժամի:

3 Социология. Основы общей теории. М., 1998, с. 419–420.

4 Նույն տեղում, էջ 422–423:

նակների հատակեցումը: Կիրառական սոցիոլոգիայում առանձնացվել են բազմաթիվ գործոններ՝ բնակավայրի տիպը, անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների առկայությունը և դրանց աշխատանքների որակական կողմերը, սեռատարիքային, կրթական, մասնագիտական հատկանիշները, ավանդույթները, սոցիալիզացման միկրոմիջավայրի ազդեցությունը, զբաղվածությունը, աշխատանքի բնույթը, նյութական վիճակը և այլն: Այդ գործոնները տարբեր հանրություններում և ժամանակաշրջաններում ունեն էական առանձնահատկություններ, որը պահանջում է ազատ ժամանակն ուսումնասիրել կոնկրետ միջավայրերում և ժամանակաշրջանում:

1976 թ. ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի էթնոսոցիոլոգիայի բաժինը Յու.Վ.Հարությունյանի կազմած ծրագրով իրականացրել է զանգվածային էթնոսոցիոլոգիական հարցումներ, որտեղ ընդգրկվել են նաև ազատ ժամանակի օգտագործմանն առնչվող հարցեր: Նույն հարցերն ընդգրկված են եղել նաև 2008–2014 թթ. բաժնի իրականացրած հետազոտություններում, որը հնարավորություն է տալիս քննարկելու ազատ ժամանակի օգտագործման գործընթացներում տեղի ունեցող փոփոխությունների հետ կապված որոշ հարցեր: Ազատ ժամանակն ուսումնասիրվում է ժամանակային, կառուցվածքային և բովանդակային կտրվածքներով: Մեր զանգվածային հարցումներում նպատակ չի հետապնդվել ստանալու ազատ ժամանակի մանրամասն, ամբողջական պատկերը ժամանակային կտրվածքով: Ժամանակային փոփոխությունների վերաբերյալ բազմաթիվ սոցիոլոգիական հետազոտություններ են իրականացվել: Տվյալները բավականին հակասական են: Ամենածավալուն հետազոտություններից մեկի համաձայն, 20-րդ դարի ընթացքում ազատ ժամանակը՝ ժամանակային առումով, չի փոփոխվել, որը հիմնավորվել է բազմաթիվ գործոնների համադրմամբ՝ տրանսպորտային միջոցների արագության մեծացմամբ, սանիտարահիգիենիկ պահանջների ավելացմամբ, կենցաղային պայմանների բարելավմամբ և այլն: Այլ հետազոտությունների տվյալներով ազատ ժամանակը մոտավորապես 150 տարվա (1870 թ.-ից) ընթացքում բավականին ավելացել է, որը բացատրվում է արտադրողականության բարձրացման արդյունքում աշխատանքային ժամանակի կրճատմամբ (երկրների մեծ մասում մոտավորապես 30 ժամով)⁵: Սակայն սույն էթնոսոցիոլոգիական հարցումները բավականին հստակ տեղեկատվություն են պարունակում կառուցվածքային տարրերի բովանդակության և տարածվածության վերաբերյալ⁶:

5 <https://insider.pro/ru/article/3251/>.

6 Սույն աշխատանքում օգտագործվել են Տավուշի, Լոռու, Սյունիքի և Կոտայքի

Քաղաքային բնակչության ազատ ժամանակի կառուցվածքում, ինչպես խորհրդային, այնպես էլ՝ հետխորհրդային շրջանում, ամենատարածվածը հեռուստատեսությունն է: Հեռուստատեսությունը բազմաթիվ երկրներում նույնպես հիմնական կառուցվածքային տարր է, քանի որ կատարում է տեղեկատվական բազմաթիվ գործառույթներ: 2014թ. տվյալներով ԱՄՆ-ում դրա վրա ծախսվող օրական ժամանակահատվածը կազմում է 293 րոպե, Ճապոնիայում՝ 265, Ռուսաստանում՝ 239, Չինաստանում՝ 159 րոպե⁷:

Քանակական առումով, հեռուստացույցից օգտվողների թվաքանակը խորհրդային և հետխորհրդային շրջաններում էապես չի փոխվել: Բովանդակային առումով հեռուստատեսային հաղորդումների կառուցվածքում հետխորհրդային շրջանում նկատվում են որոշ փոփոխություններ: Արդի հեռուստադիտողները գերադասում են սերիալները, զվարճալի հաղորդումները, լուրերը: Մպորտային, թատերական բովանդակությամբ հաղորդումները դիտողների թվաքանակը նվազել է:

Կառուցվածքային տարրերից է ընթերցանությունը: Ընթերցումը կարող է իրականացվել տարբեր միջոցներով: Խորհրդային տարիներին ընթերցման հիմնական միջոցը տպագիր արտադրանքն էր: Արդի պայմաններում ընթերցման տարածված միջոցներ են դարձել նաև նոր տեղեկատվական տեխնոլոգիաները: Տպագիր արտադրանքի տեսականին բազմազան է: Սակայն ծրագրային հետազոտության մեջ առավել մեծ տեղ է հատկացվել գրականության և մամուլի սպառմանը: Ընդհանուր միտումը տպագիր արտադրանքի սպառման ծավալների նվազումն է: Մամուլի սպառման նշված միտումը պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով, սակայն արդի պայմաններում դրա հիմնական գործառույթներից մեկը՝ նոր տեղեկատվության փոխանցումը, իրականացվում է նաև տեղեկատվության այլ ուղիներով՝ ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաներով, հեռուստատեսությամբ, միջանձնային հաղորդակցությամբ և այլն: Ուստի, կարելի է առաջադրել այն վարկածը, որ ազատ ժամանակի կառուցվածքում նոր տեղեկատվության ստացումը իր նշանակությունը չի կորցրել: Այլ է գրականության սպառման խնդիրը: Գրականության սպառման փոփոխության միտումը սպառողների թվաքանակի նվազումն է: Տեղեկատվության փոխանցման այլ միջոցները, բացի նոր տեխնոլոգիաներից, չեն կարող էապես ազդել գրական արժեքների սպառման վրա: Սակայն ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների միջոցով

(Հրագրանի ենթաշրջան) մարզերի դաշտային հետազոտությունների նյութերը:

7 <https://insider.pro/ru/article/3251/>.

այդ արժեքների սպառման քանակական և որակական հատկանիշների վերլուծությունների համար անհրաժեշտ են առանձին հետազոտություններ⁸:

Աղյուսակ 1.
Գրականության սպառման փոփոխությունները 1980–2012 թթ. %

	Վանաձոր 1980 թ.	Վանաձոր 2012 թ.	Իջևան 1980 թ.	Իջևան 2008 թ.	Տաշիր 1980 թ.	Տաշիր 2012 թ.
Կարդում են մշտապես	50,0	11,8	41,9	13,2	41,1	17,4
Կարդում են երբեմն	32,5	32,9	34,4	45,7	33,9	48,8
Չեն կարդում	17,5	55,3	23,7	41,1	32,5	33,8
Ընդամենը	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ազատ ժամանակի կառուցվածքում կարևոր տեղ է գրավում բեմական արժեքների սպառումը, որի հիմնասյուներից է թատրոնը: Նշվում է նաև, որ այն ունի էթնոմշակութային գործառույթ⁹: Սակայն, ՀՀ-ում թատրոնի հաճախելիության ընդհանուր միտումը՝ մասնակիցների թվաքանակի նվազումն է: Խորհրդային շրջանում թատրոն հաճախում էին՝ Կիրովականում՝ 50,0%, Իջևանում՝ 55,5%, Կալինինոյում՝ 46,4%: Հետխորհրդային շրջանում՝ համապատասխանաբար՝ 30,1%, 17,1%, 12,5%: Դա պայմանավորվում է մի շարք պատճառներով, որոնցից կարելի է առանձնացնել բնակչության ապրելակերպի և արժեքային համակարգի փոփոխությունները, թատերական մշակույթը սպասարկող հաստատությունների վիճակը և այլն: Խորհրդային տարիներին համեմատաբար խոշոր քաղաքներում գոյություն ունեին թատրոններ (Կիրովականում, Լենինականում, Կապանում, Իջևանում, Հրազդանում և այլուր): Փոքր քաղաքներում և գյուղերում թատերական ոլորտը սպասարկում էին մշակույթի պալատները, որոնց մեծ մասն այսօր բարվոք վիճակում չէ, իսկ որոշ համեմատաբար պահպանվածներում խորհրդային տարիների գործող թատերական խմբերն այսօր չեն գործում¹⁰: Թատերական ոլորտի կազմա-

8 Ըստ 2004–2005 թթ. ուսանողության շրջանում կատարված հետազոտությունների տվյալների, համացանցն օգտագործվում էր հիմնականում կրթական, մասնագիտական տեղեկություններ ձեռք բերելու նպատակով: Սակայն տղաները դրանից օգտվում էին նաև ծանոթություններ հաստատելու և զվարճանքի համար: Տե՛ս *Մկրտչյան Ն.*, Ինտերնետի օգտագործման որոշ հարցեր. – «Գարուն», 2005, թիվ 10, էջ 30–31:

9 *Заринов И. Ю.*, Русский драматический театр в этнонациональном контексте. – Этнографическое обозрение, 2014, N 1.

10 Օրինակ, 2011 թ. Վանաձորում նախկին «Հորովել» մշակույթի պալատը գոյություն

կերպիչները որոշակի աշխատանքներ են կատարում տարբեր բնակավայրերում արտագնա ներկայացումներ իրականացնելու ուղղությամբ¹¹, սակայն դրանց ազդեցությունը ընդհանուր քանակական պատկերի վրա մեծ չէ: Այսօր այս ոլորտին առնչվող բնակչության ազատ ժամանակի կառուցվածքում հիմնական դերը պատկանում է կինոդիտմանը: Համերգներ հաճախողների թվաքանակի փոփոխման հարցում նկատվում է հետևյալ միտումը: Վանաձորում 1980 և 2012 թթ. նման կարգի միջոցառումներ հաճախողների թվաքանակն էապես չի փոխվել՝ կազմելով շուրջ 18%: Իջևանում և Տաշիրում 1980 թ. հաճախողների թվաքանակն ավելի մեծ էր՝ համապատասխանաբար՝ 29,2% և 35,6%: Սակայն այս բնակավայրերում հետխորհրդային շրջանում հաճախողների թվաքանակի էական նվազման միտում է նկատվում՝ համապատասխանաբար կազմելով 4,8% և 10,0%: Այս փաստը կարելի է բացատրել փոքր քաղաքների բնակչության կենսամակարդակի անկմամբ և մշակութային ոլորտը սպասարկող հաստատությունների անբավարար աշխատանքներով:

Հետխորհրդային շրջանի ազատ ժամանակի կառուցվածքային տարրերի թվում այժմ ներառվել է շփումը, որին նախկինում էական ուշադրություն չէր հատկացվում: Այն ընդգրկվում է մարդկային կապիտալի հիմնական գործոնների թվում¹²: Շփումը բարդ սոցիալական երևույթ է: Ազատ ժամանակի կառուցվածքային բազմաթիվ տարրեր զուգորդվում են հաղորդակցության հետ, որը բարդացնում է դրա վերլուծությունը ազատ ժամանակի համատեքստում: Այս փաստի ուսումնասիրման արդյունքում կարծիք է հայտնվել, որ «Եթե ամբողջացնենք հաղորդակցության վրա ամբողջ ծախսվող ժամանակը, ապա ստացված մեծությունը, հավանաբար, նրան թույլ կտա առաջին տեղը «վիճարկել» գործունեության տեսակների աստիճանակարգի միջուկում գտնվող հեռուստատեսային հաղորդումները դիտելու հետ»¹³: Ազատ ժամանակի համատեքստում հիմնական ուշադրությունը հատկացվում է առօրեական, կենցաղային հաղոր-

չուներ: Ըստ որոշ տեղեկատվության այն տեղափախվել էր Ազնավուրի մշակույթի կենտրոն, իսկ շենքը հավանաբար սեփականաշնորհիվ է: ԴԱՆ, ք. Վանաձոր, 2011 թ.: Իջևանի մշակույթի տունը բարեկարգ վիճակում չէր: Խորհրդային տարիներին այստեղ գործում էր թատերական խումբ, որը դադարեցրել է իր գործունեությունը: ԴԱՆ, ք. Իջևան, 2012 թ.:

11 ԴԱՆ, ք. Շապան, 2011 թ.:

12 *Татарко А. Н.*, Социально-психологический капитал личности в поликультурном обществе: структура и динамика. – *Общественные науки и современность*, 2014, N 1, с. 54.

13 *Караханова Т. М.*, Свободное время городских жителей: Прошлое и настоящее. – *Социологические исследования*, 2014, N 1, с. 70.

դակցությանը, որի կառուցվածքում ընդգրկվում են տարբեր կարգի՝ պայմանավորված և պատահական միջոցառումները, ընտանիքում, հարևանների, ընկերների հետ հաղորդակցումը և այլն¹⁴: Այս հարցի խնդրահարույց կողմն այն է, որ փորձարարական մակարդակով շփումների դրդապատճառների և թեմատիկայի շրջանակներն ուրվագծելը խիստ բարդ է, որը կարևոր նշանակություն ունի հաղորդակցման գործառույթային հատկանիշների որոշման համար: Էթնոմշակութային առումով կարևորվում է հաղորդակցության սուբյեկտների բացահայտումը: Շփումները կարող են լինել ընտանիքի անդամների, հարազատների, ընկերների, հարևանների, գործընկերների, տարբեր կարգի ծանոթների, պատահական մադկանց հետ և այլն: ՌԴ-ում կատարված, արդեն հիշատակված հետազոտությամբ պարզվել է, որ հաղորդակցության վրա ծախսվող ժամանակի մեծ մասը բաժին է հասնում ընտանեկան հաղորդակցությանը¹⁵: ՀՀ-ում կատարված հետազոտությունների տվյալներն ապացուցում են, որ շփումներն իրականանում են հիմնականում ազգականների և հարևանների միջև, այնուհետև՝ ընկերների¹⁶: Հաղորդակցման սուբյեկտների փոփոխության մեջ նկատվել է ընկերների հետ շփման նվազման միտում: Տավուշի հետազոտության արդյունքում Իջևանում 1980 թ. ընկերներին փոխայցելությունները կազմում էին 30,0% իսկ 2008 թ. 14,4%¹⁷: Դա կարելի է բացատրել երկրում սոցիալ-տնտեսական նոր իրավիճակով, որտեղ գործարար միջավայրում կարևոր դեր են կատարում ազգակցական կապերը և կենսամակարդակի անկմամբ:

Ազատ ժամանակի կառուցվածքային տարրերում ընդգրկվում են նաև սիրողական զբաղմունքները՝ ձկնորսությունը, որսորդությունը, կարու ձևը և այլն:

Ձկնորսությունը և որսորդությունը հայ ազգագրության մեջ համարվում են տնտեսության օժանդակ ճյուղեր¹⁸: Տավուշում իրականացված ազգագրական հետազոտություններում արդեն ուրվագծվել է ձկնորսության

14 Նույն տեղում:

15 Նույն տեղում, էջ 70:

16 *Ջարարյան Թ.*, Ընտանիքը և ընտանեկան հարաբերությունները Տավուշի մարզում. – Տավուշ: Սոցիալ-մշակութային գործընթացներ (Ավանդույթ և արդիականություն), Երևան, 2014:

17 Նույն տեղում, էջ 155:

18 *Բոդյան Վ.*, Հայ ազգագրություն. համառոտ ուրվագիծ, Երևան, 1974, էջ 53: *Միմնյան Ռ.*, Ձկնորսության ավանդական եղանակները Տավուշում. – Տավուշ: Նյութական և հոգևոր ժառանգություն: Հանրապետական գիտական նստաշրջանի նյութեր, Երևան, 2009, էջ 233–235:

դերը բնակչության ապրելակերպում¹⁹: Դրանք ավանդաբար եղել են տղամարդկանց զբաղմունքներ:

Որսորդության տարածվածությունը որոշելը բավականին բարդ է: Բնապահպանական նկատառումներից ելնելով, այդ ոլորտը պետական կառույցները կանոնակարգել են, սահմանվել են խիստ պատժամիջոցներ, որը նպաստել է դրանով զբաղվողների թվաքանակի նվազմանը: Այնուամենայնիվ, առ այսօր, դրանով անլեզալ զբաղվողների մասին որոշ միջադեպեր գրանցվում են: Ձկնորսության հետ կապված կան որոշակի առանձնահատկություններ: Առևտրային առումով այն նույնպես պետականորեն վերահսկվում է, հիմնականում Սևանա լճի սահմաններում, ձկնային պաշարները պահպանելու նպատակով: Բոլորովին այլ է վերաբերմունքը սիրողական ձկնորսության նկատմամբ, որին հանդուրժողաբար են մոտենում: Այս ոլորտն է, որն առ այսօր, գիտական առումով ունի որոշակի ազգագրական, լեզվաբանական, պատմագիտական և այլ կարգի նշանակություններ²⁰: Ըստ հարցումների և դիտարկումների տվյալների, չնայած սիրողական ձկնորսությունը կատարում է նաև որոշ տնտեսական գործառույթ, այնուամենայնիվ, ձկնորսությամբ զբաղվողների թվաքանակը բավականին փոքր է²¹:

Կար ու ձևը հայ ազգագրության մեջ բավականին լավ է ուսումնասիրվել, սակայն դրանով զբաղվողների թվաքանակի վերաբերյալ տեղեկատվությունը խիստ սահմանափակ է: Այն տնտեսական այնպիսի ոլորտներից է, որն ընդգրկում է բազմաթիվ ենթաճյուղեր: Կենցաղային մակարդակով դրանով զբաղվում են հիմնականում կանայք: Այս ոլորտին առնչվող հարցումների նյութերը ցույց են տալիս, որ խորհրդային տարիների համեմատ հետխորհրդային ժամանակաշրջանում դրանով զբաղվածների թվաքանակը, փոքր ինչ ավելացել է: 1980 թ. Վանաձորում, Տաշիրում դրանով զբաղվում զբաղվում էին կանանց 25,9%, Իջևանում՝ 31,8%: 2008–2012 թթ.՝ համապատասխանաբար 29,1% և 37,2%: Այս ոլորտը հետագա ու-

19 Միմնյան Ռ., նշվ. աշխ., էջ 233–235:

20 Օրինակ՝ ձկնորսական որոշ գործիքներ և գործողություններ տարբեր անվանումներ ունեն («ժիկա», «ղոմա»՝ Կապանում, «ժիլ», «գռուգ», «գացեպ»՝ Հրազդանում, «ծիլկապ», «ասեղ», «հոշ»՝ Իջևանում): Ձկնատեսակներից մեկը Տավուշում կոչվում է «օձաձուկ» և չի օգտագործվում, որի վերաբերյալ տարբեր բացատրություններ էին տրվում: Ուստի այս երևույթը հետագա ուսումնասիրությունների կարիք ունի:

21 Օրինակ՝ դաշտային դիտումների ընթացքում Ստեփանավանում գետի կամրջի հատվածում ձկնորսությամբ էին զբաղվում 8 ձկնորս, Իջևանում՝ 10, Կապանում՝ գիշերօթիկից մինչև Վաչագան գետի հատվածում՝ շուրջ 30 (ընդ որում՝ կարթը ձեռքին երկու կին, որը չի նկատվել այլ վայրերում):

սումնասիրությունների կարիք է զգում, քանի որ մեր իրականության մեջ դրա մասնակիցների թիվը բավականին մեծ է: Հարցումների նյութերում հիշյալ ոլորտի հետ կապված գրանցվել է նաև մի հանգամանք: Այն սպասարկող գործիքներից մեկի՝ կարի մեքենաների թվաքանակը խիստ նվազել է: 1980թ. Վանաձորում կարի մեքենա ունեին հարցվողների 73,2%, Իջևանում՝ 80,5%, Տաշիրում՝ 80,1%: Արդի ուսումնասիրություններում դրա թվային պատկերը համապատասխանաբար ասպիսին է՝ 38,8%, 59,8%, 61,2%: Այս փաստը կարելի է տարբեր մոտեցումներով վերլուծել: Տեսակետներից մեկում, որն առչվում է հին իրերի նկատմամբ վերաբերմունքին, նշվում են բազմաթիվ ռազմավարություններ, որոնց թվում, այս փաստի բացատրման համար առավել կարևորվում է՝ հին իրերի հետ ստիպված կամ կամավոր գոյակցության ռազմավարությունը, որն իրականացվում է գոյատևման, հին իրերի «ընդհատվող օգտագործման» և հին իրերի ձևափոխման պրակտիկաներով²²: Գոյատևման պրակտիկան բացատրվում է սոցիալական անհավասարությամբ: Դրամի խրոնիկական պակասի պայմաններում իրերը որոշ չափով սոցիալական մեծ ռիսկերի ժամանակ հանդիսանում են գոյատևման երաշխիք, որն ուղղակիորեն կապվում է «տնտեսությունը վարելու կարողության» հետ՝ իրերի վերականգնման հմտություններ (կարել, լցակար, վերանորոգման այլ ձևեր), դրանց խնայողաբար պահպանում, իրերի նկատմամբ սեփական գործողությունների վերանայում²³: Բացառված չէ, որ այս գործոններն առկա են նաև մեր պայմաններում:

Բնակչության ազատ ժամանակի կառուցվածքին հիմնական տարրերից են նաև խաղային զբաղմունքները: Երբեմն խաղային ձևերը կարող են ուղեկցվել աշխատանքային գործունեության հետ, որը կարող է ազդել դրանցով զբաղվողների թվաքանակի պատկերի վրա: Խաղային զբաղմունքները մեր մոտ ունեն բազմաթիվ ձևեր՝ նարդի, շախմատ, տամա, շաշկի, դոմինո, թղթախաղ: Այս հարցում նույնպես հիշյալ քաղաքների միջև նկատվում են որոշ առանձնահատկություններ: 1980թ. խաղային ձևերով զբաղվում էին՝ Վանաձորում՝ 33,5%, Իջևանում՝ 29,2%, Տաշիրում՝ 33,5%, իսկ 2010–2012թթ. համապատասխանաբար՝ 18,8%, 28,8% և 43,8%: Ինչպես տեսնում ենք, Վանաձորում խաղերում ընդգրկվածների թվաքանակը նվազել է, Իջևանում համարյա մնացել է նույնը, իսկ Տաշիրում մեծացել է: Այս փաստը կարելի է բացատրել տարբեր տիպի քաղաքային

22 *Елютина М. Э., Ивахнова А. Д.*, Повседневные практики использования и утилизации старых вещей. – Социологические исследования, 2014, N 2, с. 108–109.

23 Նույն տեղում, էջ 108:

բնակավայրերում աշխատանքի շուկայի առանձնահատկություններով, աշխատանքի բնույթով և մի շարք սոցիալ-հոգեբանական գործոններով:

Կրոնական վարքը, տոներին և ծիսական արարողություններին մասնակցությունը նույնպես ընդգրկվում է ազատ ժամանակի կառուցվածքում: Խորհրդայն տարիներին, մասնակցության առումով, քննարկվում էին պետական տոներին առնչվող հարցերը, իսկ կրոնական վարքին էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններում չէին անդրադառնում²⁴: Այլ էր պաշտոնական քարոզչությունը, այլ՝ իրականությունը²⁵: Այժմ կրոնի նկատմամբ վերաբերմունքն ինստիտուցիոնալ մակարդակով փոխվել է: Արդեն հետխորհրդային առաջին տարիներին էապես ավելացել էր եկեղեցական տոները նշողների թվաքանակը²⁶: Հետագայում տոները նշողների թվաքանակը ավելի մեծացավ²⁷: Հայաստանում կրոնական միջոցառումներում ընդգրկվածների թվաքանակը տարածաշրջաններում որոշ տարբերություններ ունի: Օրինակ, 2008 թ. Իջևանում եկեղեցի կամ քրիստոնեական այլ սրբավայր այցելության հաճախականությունը հետևյալ պատկերն ուներ՝ հաճախում էին շատ հաճախ՝ 33,8%, երբեմն՝ 56,8%, ոչ՝ 10,1%, իսկ Կապանում 2009 թ.՝ համապատասխանաբար՝ 12,7%, 77,2%, 10,1%²⁸: Տոնածիսական արարողություններն ինչպես խորհրդային, այնպես էլ հետխորհրդային տարիներին հիմնականում նշում են բարեկամների, համերկրացիների և հարևանների հետ: Սակայն մեծ է նաև ընկերների, աշխատաքային ընկերների և ծանոթների հետ միջոցառումների մասնակցության

24 Социальное и национальное. М., 1973; Социологические очерки о Советской Эстонии. Таллин, 1979; Статистическо-этнографические исследования в Чувашской АССР. Чебоксары, 1984.

25 Անգամ Մոսկվայում, 1980–1983 թթ. մեր դիտարկումների ընթացքում գրանցվել են եկեղեցիներում մոմավառության հերթեր, բազմամարդ կրոնական միջոցառումներ, որոնց մասնակցում էին հիմնականում ավագ տարիքի մարդիկ, սակայն կային նաև երիտասարդներ: Այդ նույն տարիներին ԽՍՀՄ ԳԱ Միկլովս-Մակլայի անվ. Ազգագրության ինստիտուտի կողմից Քիշնևում Յու. Վ. Հարությունյանի ղեկավարությամբ իրականացված էթնոսոցիոլոգիական հետազոտությունների ընթացքում, նախկին հայկական եկեղեցում, որը դարձել էր կաթոլիկ եկեղեցի, կատարվում էր եկեղեցական արարողություն, որն այնքան բազմամարդ էր, որ հնարավոր չէր եկեղեցի մտնել: Այդ եկեղեցու մասին տես Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 7. Ուկրաինա, Մոլդովա, կազմեց՝ Գ. Մ. Գրիգորյանը, Երևան, 1996, էջ 279:

26 Մկրտչյան Ս., Տոներ. հայկական ժողովրդական ծեսեր, սովորույթներ, հավատալիքներ (ավանդույթ և արդիականություն), Երևան, 2010, էջ 159:

27 Տես՝ Մկրտչյան Ս., Հայոց տոնական համակարգի էթնոմշակութային առանձնահատկությունները (ավանդույթ և արդիականություն), դոկտորական ատենախոսություն, Երևան, 2011:

28 Նույն տեղում, էջ 293:

քանակը²⁹: Այս փաստը նույնպես վկայում է հայ իրականության մեջ ազգակցական կապերի կարևոր դերի մասին:

Հնդհանրացնելով ՀՀ քաղաքներում ազատ ժամանակի կառուցվածքի փոփոխությունների միտումների վերաբերյալ տվյալները, կարելի է նշել, որ դրանք, ընդհանրություններով հանդերձ, ունեն նաև որոշ առանձնահատկություններ, որը պայմանավորվում է քաղաքների սոցիալ-տնտեսական, մշակութային ենթակառուցվածքների վիճակով, բնակչության կենսամակարդակի, արժեքային համակարգի փոփոխություններով, սոցիալ-հոգեբանական և այլ կարգի գործոններով: Սույն հետազոտության տվյալներն ապացուցում են ՀՀ-ում ազատ ժամանակի ռեկրեացիոն գործառույթի ծավալների ընդլայնման մասին:

ИЗМЕНЕНИЯ СТРУКТУРЫ СВОБОДНОГО ВРЕМЕНИ В ГОРОДСКИХ ПОСЕЛЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Рубен Оганджанян

Резюме

В статье рассмотрены вопросы изменения структуры свободного времени населения городских жителей РА. Структурные элементы свободного времени анализированы по принципу вовлеченности участников в них. В структуре свободного времени произошли некоторые изменения. Численность телезрителей существенно не изменилась, и этот элемент составляет основную часть свободного времени. Потребление объемов печатной продукции снизилось. В сфере сценического искусства наблюдается повышение роли кино и понижение интереса к театральному искусству. Тенденции изменения объемов любительских и игровых занятий в разных поселениях имеют некоторые особенности. А численность участников в религиозных, празднично-обрядовых мероприятиях резко увеличилась. Эти данные свидетельствуют о возрастающей роли рекреационной и духовной функций свободного времени.

Ключевые слова: бюджет времени, социальное время, свободное время, структура свободного времени.

LEISURE TIME STRUCTURE CHANGES IN URBAN RESIDENTIAL AREAS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Ruben Ohanjanyan

Summary

In this article, the issues of structural changes in leisure time of the urban population of the Republic Armenian are discussed. The leisure time structural ele-

29 Նույն տեղում, էջ 223:

ments have been viewed basically from the angle of the involvement of participants in them. Certain changes have taken place in the structure of leisure time of population. The number of TV viewers has not changed essentially and this element occupies the main part in the leisure time structure. The consumption of print produce has decreased. In the sphere of performing arts the increase of the role of cinema and the decrease of interest to theatre is noticed. The changes in amateur and entertaining activities in leisure time structure vary in different localities. Furthermore, the number of participants in religious and festive-ceremonial events has radically increased. These data witness the important role of the recreational and spiritual function of the leisure time in modern conditions.

Keywords: budget of time, social time, leisure time, structure of leisure time.

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

- ԱՀ — Ազգագրական հանդես
ԱՇՍԱՀ — Արմեն Շավարշի Սարգսյանի անձնական հավաքածու
ԳՀ ՓԺԲ — Գարեգին սարկաուզ Հովսեփեանց, Փշրանքներ ժողովրդական բանահիստիոթինից
ԳՄ — Գարեգին Սրվանձտյանց
ԵԼՄ — Ե. Լալայեան, Մարգարիտներ հայ բանահիստիոթեան
ԷԱԺ — Էմինեան ազգագրական ժողովածու
ԼՀԳ — Լրաբեր հասարակական գիտությունների
ՀԱԲ — Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն
ՀԺՀ — Հայ ժողովրդական հեքիաթներ
ՀՀ ՀԱՀԽ — Հին աուանդական հեքիաթներ Խոտորջրոյ, հաւաքեց Հ. Մ. Հաճեան
ՀՀ ՊԿՊԱ — Հայաստանի Հանրապետության պատմության կենտրոնական պետական արխիվ
ՀՍՀ — Հայկական սովետական հանրագիտարան
ՄՄ — Մեարոպ Մաշտոցի անվան մատենադարան
ՆԳՆ — Ներքին գործերի նախարարություն
ՊԲՀ — Պատմաբանասիրական հանդես
Վկ — Վկայություն
ՔՀ — «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան
МНМ — Мифы народов мира
СЭ — Советская этнография
СПГУ — Санкт-Петербургский государственный университет
ЧГИКИ — Чувашский государственный институт культуры и искусств

CONTENTS

Preface	9
1. Stepan Lisitsian (on the occasion of his 150th birthday) <i>Lilia Vardanyan</i>	11
I. THE ARMENIAN GENOCIDE, SELF-DEFENCE, CANONIZATION	
2. Shaping the image of “the enemy” as supporting factors for the mass violence in the context of the Armenian Genocide <i>Hasmik Grigoryan</i>	18
3. The heroic battle of Moussa dagh according to the testimonies of the eyewitness survivors <i>Verzhine Svazlyan</i>	27
4. Andranik: folklore character <i>Alvard Ghaziyanyan</i>	41
5. Canonization of the martyrs of the Armenian Genocide as a cultural event <i>Harutyun Marutyanyan</i>	54
II. STALINISM: YESTERDAY AND TODAY	
6. The forced relocation of Armenians and the subgroup of “Turks” in specific localities exiled from the Black sea area <i>Hranush Kharatyan</i>	66
7. Altayan exile as a source of innovations <i>Levon Abrahamian</i>	81
8. The localization of the monument of Anastas Mikoyan as a “place of memory” <i>Hasmik Knyazyan</i>	90
III. OLD AND NEW REFUGEES/IMMIGRANTS IN ARMENIA	
9. Generation change issues in compatriotic unions <i>Anna Markosyan</i>	106
10. The Pand pilgrimage as a paradigm of the Getashen descendents’ identity <i>Gayane Shagoyan, Arsen Hakobyan, Victoria Khurshudyan</i>	116
11. The process of integration and naturalization of Armenian refugees from Azerbaijan (1988–1992) <i>Shushanik Ghazaryan</i>	126
12. The process of accomodation of Syrian Armenians <i>Armenuhi Stepanyan</i>	135
13. Language as an important component for Syrian Armenians cultural adaptation (an ethno-sociological survey) <i>Gayane Hakobyan</i>	143

IV. ETHNOGRAPHY OF MUSEUM OBJECTS

14. The types of money and their ritual significance 156
Armine Zohrabyan
15. Manifestations of compositions and ornaments
of Armenian carpets in middle age Spanish carpets 168
Lilia Avanesyan
16. Necklaces with dragon symbols 179
Astghik Israelian
17. On the issue of promoting of ethnographic artifacts and collections
in the light of modern market relationships 193
Lianna Gevorgyan

V. BELIEF, RITUAL, FESTIVAL

18. Trepanation in the Late Bronze and Early Iron ages (on anthropological
materials from the territory of the Lori region of Armenia) 206
Anahit Khudaverdyan, Suren Hobosyan
19. The miracle factor in the religious-ecclesiastical legends of Moks 217
Ester Khemchyan
20. The soul outside of the body in Armenian tales of magic 231
Tamar Hayrapetyan
21. The Hisnakats (Forty days) feast epiphany 243
Hasmik Abrahamyan
22. On the tradition of raising of Varaz-Trdat, the Prince
of Caucasian Albania, on the shield 255
Artak Dabaghyan
23. Reflection in the “curtail form” of the ritual in
the name of one plant 263
Emma Petrosyan, Zaruhi Sudjyan
24. Funerals that can be photographed and
funerals that can not be photographed 269
Smbat Hakobyan
25. Armenian-Catholic community of Samtskhe-Javakhk
(an attempt of historic-ethnographic research) 279
Sose Grigoryan

VI. SACRAL PLACE AND CHURCH

26. Sacred landscape of Tirinkatar on Aragats 290
Arsen Bobokhyan
27. Sacred objects from medieval Saghmosavank 302
Ashot Manucharyan
28. Mount Cassius in traditional ancient beliefs and
folk tales of Armenians in the Antioch region 313
Hagop Tcholakian

29.	Two churches, two communities: social and religious context of newly built churches <i>Yulia Antonyan</i>	328
VII. LEISURE		
30.	The cafn environment in Yerevan: eastern space with western trajectory <i>Gohar Stepanyan</i>	340
31.	Leisure time structure changes in urban residential areas of the Republic of Armenia <i>Ruben Ohanjanyan</i>	353
VIII. PUBLIC DISCOURSE AND BEHAVIOUR		
32.	The interactions of culture and certain contemporary fundamental issues in Armenian public perceptions <i>Nikol Margaryan, Meline Torosyan</i>	366
33.	Some aspects of gender communication issues in Post-Soviet Armenia <i>Lilit Manukyan</i>	383
IX. AGRICULTURE AND GATHERING		
34.	Agricultural customs in Armenia in the 17th century according to historiographers Zakaria Kanakertsi and Zakaria Aguletsi <i>Christine Papikian</i>	392
35.	Gathering of wild fruits in Lori <i>Angela Amirkhanyan</i>	
X. EPIC POEM		
36.	Armenian folk heroic epic <i>Armen Petrosyan</i>	414
37.	Aram Ghanalanyan: writing down and editing the versions of “Sasna tsrer” (Daredevils of Sassoun) epic poem <i>Anna Poghosyan</i>	426
38.	The religious ceremonial component in the Armenian epic “Sasna tsrer” <i>Sargis Harutyunyan</i>	439
XI. FAIRY TALE		
39.	Gift-bringer and adviser animals in the Armenian folk tales <i>Marine Khemchyan</i>	446
40.	Fairy tale narration today <i>Nvard Vardanyan</i>	458